

AZ OROSZ FILMRŐL

A színház, építészet, festészet történetét évszázadokban, évezredekben számlálják, de a művészetek legfiatalabb hajtásának, a filmnek története évtizedekkel is felmérhető. Am ez korántsem jelenti azt, hogy a film története kevésbé változatos és gazdag; e néhány évtizednek szintén megvan a maga remekei és örökbecsű alkotásai, forradalmárai és halhatatlanjai.

Az immáron hagyományos Szovjet Film Ünnepe alkalmából röviden összefoglaljuk az orosz és szovjet filmművészet sokszínű, érdekes történetét.

1895 december huszonnyolcadikán mutatta be Lumière Párizsban *cinématographe*-ját, s alig néhány hónappal később már Pétervár, Moszkva és más orosz városok érdeklődő közönsége is megismerte a francia mozgóképeit. Nyiznyij-Novgorodban *Makszim Gorkij* szintén megtekintette a néhány perces előadást és a különös élményről tüstént beszámolt az egyik helyi lapban, Az árnyak birodalmában címmel.

S alig telik el néhány esztendő, Lumière-nek követői akadnak Oroszországban. Már a XX. század legelején 100—200 méteres filmeket készítenek, többnyire katonai parádékról, felvonulásokról.

És 1908 őszén — sok nyugati államtól megelőzve — bemutatják az első orosz játékfilmet, a »Sztenyka Razin«-t, melynek elkészítése O. Drankov nevéhez fűződik. A 224 méter hosszúságú produkció hat jelenetből és közbeiktatott feliratokból állott; a vetítés tizenegy percig tartott. A népes közönség előtt lepergett film »szcenáriuszának« szerzője — az orosz filmgyártás egyik úttörője, V. M. Goncsarov — a mondanában megénekelt kozák népi hős lázadásának történetét dolgozta fel.

A következő évben két filmgyártó cég ragadta magához a kezdeményezést: a francia Pathé-fivérek moszkvai képviselője és A. Hanzsonkov vállalata. A katonatiszti élettől megcsömörlött Hanzsonkov, otthagynva a hadsereget, nagy lelkesedéssel és érdeklődéssel fordul az éppen születőben levő orosz filmgyártás felé. Külföldre utazva kapcsolatot teremt több ottani filmcéggel, majd hazatér és vállalatot alapít. A forradalom előtti orosz film egyik legjelentősebb alakjává növekedő Hanzsonkov hazája történelméből és klasszikus irodalmából merít témát produkcióihoz. Filmreviszi többek között

Gogol, Lermontov, Tolsztoj és mások irodalmi alkotásait.

A tizes évek elejét élénk fejlődés jellemzi. Újabb vállalatok alakulnak, megindul a konkurrencia. A fellendülést e néhány érdekes adat is bizonyítja: 1909-ben 19, 1911-ben 73, 1913-ban pedig már 129 filmet készítettek Oroszországban. A szám-szerű emelkedéssel párhuzamosan a filmek hossza is növekszik. Mint említettük, az 1908-ban bemutatott »Sztenyka Razin« szalagja mindössze 224 méter volt; az egy évvel később készült »Nagy Péter« című produkció hossza elérte az 590 métert, és 1911-ben megszületett az első teljes hosszúságú film, a »Szevasztopol védelme«, melynek hosszúsága meghaladta a 2000 métert.

Érdekes sajátossága ezeknek az éveknek, hogy a film — nyugati országok filmgyártásához hasonlóan — a színház felé fordul. Egyre gyakrabban vesznek fel részleteket a pétérvári és más színházak, sőt az opera előadásaiából is. Csakhogy a színpadi produkciók vajmi kevésbé felelnek meg a film követelményeinek. Ezért a vállalkozók jobbnak látják a színház színészeivel és díszleteivel külön filmrevinni az előadást, hogy a hiányzó hangot élénkebb gesztikuláció és kifejező mimika pótolhassa. 1909 és 13 között ily módon megfilmesítik Leo és Alekszej Tolsztoj több színművét, Osztrovszkij Viharát, Maeterlinck Kék madarát, s a nálunk is ismert operák közül az Anyegint, a Ruszalkát, a Pique dame-ot, továbbá a Coppelia baletet.

Klasszikus irodalmi alkotások feldolgozása tehát közel negyven esztendővel ezelőtt is kedvelt módszer volt a filmgyártásnak. Érdekes megjegyezni, hogy már akkoriban film készült a Karenina Annából, a Kreutzer-szonátából, a Bűn és bűn-

Jelenet az első orosz játékfilméből, a »Sztjenka Razin«-ből (1908)

hődésből, a Félkegyelműből, Csehov: A hatos számú kórterem című novellájából és hasonló örökbecsű alkotásokból.

De az effajta filmekén kívül silányabb produciókat is készített a kapitalizálódó filmgyártás. Akárcsak Franciaországban, Angliában és más nyugati államokban, Oroszországban is megszületik a hivatásos rablógyilkosoktól, lezüllött színésznőktől és nagystílű kalandoroktól hemzsegő bűnügyi dráma, a »lélektani« szalonfilm s a kezdetlegesen humorizáló burleszk. Annál figyelemremélőbb kezdeményezés volt azonban Hanzsonkov népszerű tudományos filmsorozatának kibocsátása. Az ügyesen összeállított rövid produciók a technika legújabb vívmányairól, ismeretlen tájakról, egészségügyi kérdésekről és egyéb hasznos tudnivalókról tájékoztatták a közönséget. (»A telefon«, »A Fekete-tenger«, »Az iszákosság következményei« stb.)

A továbbiakban vizsgáljuk meg röviden, kik s hogyan alkották akkoriban az orosz filmeket.

Elsőnek természetesen az operatőr professziója körvonalazódott. Kezdetben szinte kizárólag külföldiek — franciák, olaszok, svédok — álltak a felvevőgép mögött, de már a tízes évek elején fiatal, tehetséges hazai operatőrök bukkannak fel — Levickij, Frolov, Giber és mások — akik csakhamar átveszik a vezetőszerepet az idegenektől. (Levickij például hat év alatt mintegy száz filmet forgatott, többek között a Katenina Annát és a Háború és békét.)

Rendező már jóval kevesebb akad. Kezdetben eléggé tájékozatlan embereket szerzödtettek, mivel

nemegy színházi rendező lenézte a gyermekcipőben járó filmgyártást. Az első két hivatásos orosz filmrendező Goncsarov és Csardinyin volt, de jelentőségben túlszárnyalta őket a nagy színházi tapasztalattal rendelkező újító: E. Bauer, a tehetős színész-rendező: V. Gargyin és e korszak legjelentősebb orosz filmművésze: J. Protazanov. Ez utóbbiról a későbbiek során még megemlékezünk. Most pedig idézzünk néhány sort Hanzsonkov visszaemlékezéseiből, mely híven tükrözi az akkori rendező előtt álló feladatokat: »Ami a forgatókönyvet illeti, az bizony alig hasonlított a mai szcenáriumhoz. Akkoriban a forgatókönyv nem volt más, mint a jelenetek időrendi listája. Valamennyi beállítás, magyarázat a rendező dolga volt, aki felvétel előtt maga mutatta meg minden egyes színésznek, mit hogyan kell csinálnia.«

S hogy a közönségről is essék szó, hadd idézzük a népszerű író, A. Szerafimovics néhány sorát: »Amint bepillantasz a nézőterre, tüstént szembe tűnik, hogy *mindenki* itt van... Diákok és zsandárok, írók és prostituáltak, munkások és dámák, szakállas kereskedők és hivatalnokok, egyszóval *mindenki*...« Ehhez még csak annyit tegyünk hozzá, hogy 1913-ban már sok vidéki városnak volt mozija, s ebben az esztendőben 1400 »filmszínházat« tartottak számon Oroszországban.

A világháború kitörésével — a külföldi produciók kiesése miatt — jelentős fellendülés mutatkozik az orosz filmgyártásban. A »kisüzemek« csakhamar kapitalista nagyvállalattokká fejlődnek — Hanzsonkov filmgyára például 500 ezerrel ugrásszerűen 1250 ezer rubelre emeli alap-

Kép a »Szevasztopol védelme« című filmből (1911)

tökéjét —; a verseny egyre hevessebbé válik. »Mikor az igazgatóm megtudta, hogy riválisa hozzálátott a Háború és béke filmreviteléhez — írja később Gargyin —, azonnal kiadta az utasítást: *Megelőzni!* Parancs, parancs: hat nap és hat éjjel elkészítettük az 1800 méteres filmet, néhány héttel megelőzve a konkurrens vállalatot.«

A filmgyártás fejlődésével a színházak színészei egyre többen és egyre nagyobb kedvvel vállalnak filmszerepeket. Jónéhányuk így bukkan fel az ismeretlenség homályából s később országszerte ismert, népszerű »filmszillaggá« válik. Egyik legérdekesebb művészegyéniségként emlegették kortársai *I. Pevcovot*, aki színpadi sikerek sorozata után került a filmhez. Pevcov kitűnő érzékel ragadta meg az akkori forgatókönyvek vázlatosan ábrázolt figuráinak lényegét; minden alakítását alapos kidolgozottság jellemezte. (Egyik legfigyelemreméltóbb alakítását az »Akit arculütöttek« című filmben nyújtotta.)

Igen népszerűek voltak akkortájt az ún. rablófilmek, melyek hőse, az ügyes, bátor, talpraesett betyár túljár a gazdagok és kopók eszén s megsegíti a szegényeket. A kalandos történet nem csupán a szórakoztatás célját szolgálta: e sajátos orosz Robin Hood-filmeken keresztül tiltakozott a filmgyártás a fennálló társadalmi rend ellen.

A forradalom előtti orosz film legérdekesebb irányzata kétségkívül az úgynevezett »feltételes realizmus«. E különös meghatározás mögött a már említett igen tehetséges rendező, Protazanov pszichológiai realizmusa rejlik. Protazanov az ember belső

világát állította filmjei középpontjába. Természetesen nem realista lélekábrázolásról van szó, (hiszen a némafilmek korában vagyunk), hanem egyfajta pszichológizáló valóságkeresésről, az akkori orosz színjátszás modorában. E fáradhatatlan útkereső a rendelkezésére álló színészekkel és kellékekkel nem mindig tudta megvalósítani elképzeléseit, de az vitathatatlan, hogy az ő irányzata közelítette meg legjobban a mai értelemben vett filmművészet fogalmát.

Eljött az 1917-es esztendő. A februári forradalmat lelkesülten köszöntötték az orosz film alkotói. Hanzsonkov így ír e napokról: »Oly boldogok voltunk, hogy először el is feledkezünk a történelmi események megörökítéséről. Jártuk az utcákat, magunkba szívtuk a szabadság levegőjét és együtt kiáltottuk: Éljen a szabad Oroszország!« Később, 1917 tavaszán sok híradófilm készül a forradalom eseményeiről, hőseiről, a május elsejei felvonulásról.

Végig tekintettük — ha csak vázlatosan is — a film kezdeti korszakát Oroszországban. A művészet természetesen csak elvélve csillant meg ezekben az alkotásokban, de a mennyi próbálkozás, kísérlet, útkeresés mégsem volt hiábavaló. Hiszen e kezdeti időszak tapasztalataiból, felbukkanó tehetségeinek tudásából, alkotásaiból az októberi forradalommal újjászülető szovjet filmgyártás is merített.

RADVÁNYI ERVIN